

ARŞİV BİLİNCİNİN TOPLUMA YANSIMASI*

AWARENESS OF ARCHIVES IN THE SOCIETY

* Bu makale, 29 Kasım 2012 tarihinde VII. Arşivcilik Günü ve Hazine-i Evrâk'ın Kuruluşunun 166. Yıldönümü Etkinlikleri çerçevesinde düzenlenen "Arşiv Bilinci ve Arşiv Mevzuâtı" konulu panelde sunulan tebliğ metnidir.

Sinan ÇULUK

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. E-posta: sculuk@gmail.com

Sayın Başkan,

Şahsınızda değerli hazirunu en derin saygılarımla selamlarım. Arşivcilik mesleğine ömrünü gönülünü vermiş, bu yola mesaisini vakfetmiş tüm meslektaşlarımızın Arşivcilik Günlerini kutlarım.

Öncelikle belirtmeliyim ki "Arşiv Bilincinin Topluma Yansıması" başlığındaki arşivden Osmanlı Arşivi'ni kastediyoruz. Kamu ve özel sektörün diğer arşivlerini bu tebliğin kapsamı dışında tutuyoruz.

"Arşiv Bilincinin Topluma Yansıması" başlıklı bir sunumun ilk muhatabı muhakkak ki bu salondaki değerli dinleyicilerdir. Görüyoruz ki, sade vatandaşın meslektaşlarımıza, akademisyen, araştırmacı ve bürokratlarımızdan siyasilerimize kadar bir dinleyici profili mevcuttur. Öyle ise arşiv bilincinin yansıdığı toplum, buradan yola çıkılarak aynileştirilmelidir. Buna istinaden kategorik olarak bu toplumu sade vatandaş, akademisyen ve araştırmacı, bürokrat ve siyasiler olarak üçe taksim etmek başlangıç itibarıyla doğru bir adım olacaktır kanaatindeyim.

Haliyle arşivcilerin kendisi nerede kaldı diyebilirsiniz. Burada işin öznesi zaten arşivcidir. Arşivcinin ortaya koyduğu değerler ve üretimi itibarıyla, mesleğin tesiri altında şekillenen veya erişilemeyen bir ortam söz konusudur. Bu yansımayı arşivcinin kabiliyeti ve yetkileri belirler. İyi bir yönetim organizasyonu ile de toplumun ihtiyaçlarının yerine getirilmesi mümkün olur. Dolayısıyla toplum fertlerinin ortak arşiv bilincinin mükemmel şekilde oluşturulması bu kategorilerde karşılıklı olarak fayda sağlayacaktır. Ne var ki, kategorileştirdiğimiz sınıfların bugüne kadar sadece kendilerine bir fayda temini cihetine gitmelerinden dolayı hâlâ toplumun ihtiyaçları sağlanamamaktadır.

Meseleyi ana hatlarıyla ortaya koyduktan sonra artık ayrıntılara geçmemiz mümkündür. Öncelikle sade vatandaş için arşiv nedir? Bir kere zaten arşiv topluma yabancı bir kelimedir. Onu anlayacak kudrete erişinceye kadar pratik bazı uygulamaları olması gerekirdi. Ne ailesinden ne de yakın çevresinden böyle bir ihtiyaç hissettirilmedi. İnsanlar bugün bile çöp evlerde yaşayan hastalıklı tipler hariç her nevi kâğıdı ilk fırsatta çöpe gönderir. Bunda da ev hanımlarımızın etkisi çok büyüktür. Bir parça kâğıdın ortalıkta durması nedense kadınlarımızın bütün ayarını bozar. Ödenmiş fatura makbuzlarını bile saklamayız. Bu sayede uyanık girişimcilerin mükerrer taleplerine çok kişi paralarını kaptırır. Kendi aile arşivi olan kaç ailemiz vardır. Üçüncü nesilden önceki cedlerinin isimleri çoğumuz için muammadır. Zaten mezartaşı masraflı ve sıradan insanlar için adetten değildi. Dedelerin mezar yerleri bile belli değildir. İnsanlarımız aile lakaplarını bile yeni düzende soyadı olarak kendilerine layık görülen isimlere kaptırmışlardır. Bir meraklı torun, merakını nasıl giderecek, aile köklerini nasıl bulacak. Bu durumda arşiv devreye girebilir mi acaba? Haydi, arşivden bir arkadaş veya arşivden birini tanıyan bir aracı arkadaş aranır. *Ben bilmem ne köyündenim benim dedelerimi bir araştırıverseniz.* Be adam sen kendi dedeni bilmezsen ben nereden bulayım. Arada sırada "benim dedem paşaymış, benim dedemin at sırtında bir günde gezilen çiftliği varmış" hayaliyle müflis tüccarın eski alacak defterlerini karıştırması gibi bazılarının da aklına arşivi karıştırmak gelir. Gelgelelim astarı yüzünden pahalı. Vatandaşın ihtiyacını giderecek teknik donanımı olmadığından bu bahis kapanır, vazgeçip gider ve kafasından arşivi ebediyen çıkarır. Bir de define haritası peşinde olanlar var ki onlar da bir gün hayallerindeki haritayı arşivden bulacaklarına kesin inanmışlardır. Allah selamet versin.

Arşive gelmeyen, aklından geçirmeyen, yerini bile bilmeyip de siyasi angajmanları itibarıyla Osmanlı Arşivi'ne özel ilgi duyan bir kesimi de unutmamalıyız. Bunlar içerisinde önemli bir kısmı için Osmanlı Arşivi "Bulgarlara satılan arşiv" cümlesiyle eş anlamlıdır. Yeni tanıştığım muhafazakar insanların "Nerede çalışıyorsun" sorusunun cevabı olarak "Osmanlı Arşivi" dememle birlikte "Vay şu Bulgarlara satılan arşiv" cümlesi istisnasız duyulmaktadır. Türkiye'nin muhafazakar bünyesinin giderek toplumdaki yerini arttırması, sosyal medyada da bilhassa Bulgaristan'a satılan evrak hususunda çeşitli mugalatalara sebebiyet vermekte, çoğunluğu bu konu üzerinden belli hedeflere çakmaktadır. Bu bahsi kapatırken net olarak söyleyebilirim ki sade vatandaşlarımızın kahr ekseriyetinde bir arşiv bilinci yoktur ve ihtiyaç da hissetmemektedirler.

Akademisyen ve araştırmacılarımız ise birkaç kısımda ele alınabilir. Kimi akademisyenler için birkaç belgenin referans olarak verilmesi makalesini daha süslü, ikna edici göstereceğinden arşive girmese olmaz inancındadır ve gerisi angaryadır. Aslında yüksek lisans ve tez aşamasında çok heyecanlı ve coşkuludur. Benim de arşivde en sevdiğim kesim tez hazırlayan araştırmacılarımızdır. Hayatlarının her anını arşivde geçirmek istiyor gibidirler. Bahçedeki sosyalleşmeleri, içilen çaylara eşlik eden sohbetlerin derinliği her birinde arşive hayranlık hissini muazzam tahrik eder. Ne oluyor, nasıl oluyorsa akademik rütbe ve basamaklar ilerledikçe pek arşivin yüzüne bakılmaz. Birkaç belge mi lazım oldu, öğrencilere ödev verilerek tedarik edilir. Zaten artık katalog tarama gibi uzun ve meşakkatli yollar büyük ölçüde bilgisayardan tarama yapılabilmesi sayesinde aşılmıştır. Birkaç DVD veya CD ile birkaç yıllık çalışmanın malzemesi toparlanır. Arşiv artık yazılan kitap, makale ve alınan puanlarla itibarı ölçülen bir yerdir. Bazıları ise hiç arşive gelmeden bilgisayar üzerinden yaptıkları katalog taramasında elde ettikleri künye ve özetlerle telif eserler ortaya koymaktadırlar. Bunlardan bazılarına bu hususu dile getirdiğimde "Devletin arşivine güvenmeyeceğim de kime güveneceğim" tarzı övgü mü, yergi mi olduğu pek anlaşılamayan cevaplar aldığımı da belirtmeliyim. Ancak halen ilmin hakikatine vakıf ve disiplini elden bırakmayan çok sayıda hakiki akademisyeni de saygıyla zikretmemiz boyumuzun borcudur.

Arşivcilerin araştırma yapmaması bazı akademisyenler için en olmazsa olmaz kaidedir. Zinhar

arşivci bir araştırma yapmasın. Bu konuda en büyük çekince arşivcinin kendi araştırması için bazı belgeleri saklayıp, araştırmacıya çıkarmaması şeklinde tezahür eder. Bu husus tarihin derinliklerinde vuku bulmuş ancak nadir birkaç örnek halinde kalmıştır. Sürekli bu korkunun dışı vurulmasının arşivci açısından çözümü yoktur ve sadece araştırmacının önyargılarından kurtulmasıyla halledilir. Bir tarihte Osmanlı Arşivi'nin hizmet içi eğitim çalışmaları sırasında Milli Prodüktivite Merkezi uzmanlarının seminerlerine katıldık. Bize hizmet sunulan muhatabın *müşteri* olarak adlandırılması gibi mekanik bir öneri getirdiler. Bunu dile getirmenin bile bizi ve saygıdeğer araştırmacılarımızla hocalarımızı rencide edeceğini söyleyerek reddettik. Aslında günümüzde hastanelerde hastaların bile müşteri olarak görüldüğünü bildiğimizden arşivde de bu durum gerçekleşseydi, yani "müşteri odaklı hizmet sunuyoruz" tarzında bir üslup geliştireydik nasıl bir tepki alırdık hala merak ediyorum. Çünkü akademik camiadan bir kesimi kendini hizmet almakla bizi de hizmet vermekle yükümlü görmekten öte gidememektedir. Arşivin eski emektarı olup ayrılan ve akademisyenlik başta olmak üzere farklı mesleklere intisap edenlerden bir kısmı hariç çoğunluğu arşivden ve personelinden ruhen ayrı düşmektedirler. Kendileriyle aynı kaderi paylaşmasak bile sonuçta akademisyenlerin de hasat devşirecekleri tarlaları arşivlerdir. Buralarda mevcut belgeleri sadece bugünün tüketimi için değil geleceğe sağlam bırakmanın yollarını da düşünerek kullanmalıdırlar. Bu hizmeti sağlayan personelin ve fiziki şartların olumsuz yanları üzerine kesinlikle akademik namus gereği sessiz kalmamalıdırlar. Devletin yetkili organları ve kamuoyunu aydınlatma görevi bilhassa sosyal bilimcilerde neredeyse sifra immiştir. Kökü dışarıda birtakım sermaye gruplarının hazırlattığı raporlar ve değerlendirmeler ile kamuoyu ve hükümetler yanlış istikametlere yönlendirilirken bu toprağın sesi olması gereken hakiki aydınlar arşiv konusunda sessiz kaldıkları gibi her konuda da seslerini çıkarmamaktadırlar. Meydan yetkisiz ve bilgisiz kişilere kaldığında da hep beraber şikâyet etmektedirler.

Üçüncü kategoride ele almamız gereken kesim siyasiler ve bürokrasi ise arşivden ne anladıkları konusundan hala sağlıklı değerlendirme yapamadığımız grubu oluşturmaktadırlar. Muallim Cevdet'in tasnif heyeti başkanı iken zamanın Başvekâlet Müsteşarı Kemal Gedeleş'e sunduğu istifa mektubunda isti-

fasına gerekçe gösterdiği ve eleştirdiği hususların arşivde geçen 23 yıllık meslek hayatımda da her an canlı ve taptaze olarak bürokrasimizde yaşatıldığına şahit oldum. Bu nasıl bir teamül ve gelenektir ki bir arpa boyu ilerleme kaydetmiyor. Bir kanun ve yetkilendirilme olmadan işlerin nasıl yürütüldüğü merak edilmiyor. Sadece rakamsal verilerle yapılan işin boyutu ölçülüyor. Arşivde kaç kilometre raf uzunluğu mevcut, bu sene kaç katalog çıktı, ne kadar belge tasnif edildi, kaç araştırmacıya hizmet verildiğinin ötesinde bu arşivin toplum nezdindeki önemi düşünülüyor. Bu nasıl bir güçtür ki kırk yıldır her hazırlanan kanun tasarısını kadük bırakabiliyor. Üstelik bürokrasideki herkes “Osmanlı Arşivi bizim için çok önemli” şeklinde fikir belirtirken bunlar olabiliyor. Bu muammayı halledecek bir miftahımız elde mevcut değildir. Bu tebliğin kapsamından hariç kurumların arşivleri hala kalitesiz ve düzeni bozan personelin sürüldüğü yerler olarak görülüyor.

Aslında Hazine-i Evrak zamanında bile işler dışarıdan yönlendirilen komisyonlarla yürütülüyordu. İbnülemin’in 1911 senesindeki Yıldız Evrakı tasnif heyetinden başlayarak 1919 Ali Emiri ve 1924’teki İbnülemin tasnif heyetlerinin Hazine-i Evrak ile bir bağlantısı yoktur. 1912’de Harbiye ve 1918’de Maarif Vekâleti tarafından el konulan evrakı Hazine-i Evrak’a dâhil etmeden ve Maarif Nezareti bünyesinde tasnif etmişlerdir. Hazine-i Evrak bu tarihlerde tasnif yapılırken, teşkilatı olan ve personeli arşivcilik tekniklerine vakıf mümtaz bir müessese idi. Ne yazık ki vaktinde müdür olan Mahmud Nedim Bey bu komisyonlara dâhil edilmemiş ve bugünkü nevi şahsına münhasır Ali Emiri, İbnülemin ve Cevdet tasnifi evrakı ile karşı karşıya bırakılmıştır.

Bu durumu Hazine-i Evrak Müdürü Mahmud Nedim Bey’in Hazine-i Evrak’a devredilmeyen tarihi evrak ve defterlerin, kurumu dışında gerçekleştirilen bu gibi tasnif faaliyetlerinden duyduğu rahatsızlığı dile getirdiği ve Başvekâlet Müsteşarlığı’na gönderdiği 27 Kasım 1926 tarihli yazıdan açık bir şekilde anlıyoruz. “...Tanzimat-ı Hayriye’den Fatih

zamanına kadar olan müddete ait ve Hazine-i Evrak haricinde kalan evrak ve kuyudata gelince. Bunlar da Topkapı Sarayı’nda bir mahalde kalmış iken ilan-ı Meşrutiyet’i müteakip 600 küsur arabada, bera-yı tasnif mülga Babıâli’de Sadrazam Cevad Paşa merhum tarafından inşa ettirilen kütüphaneye nakl ettirilerek, bir vakitler Tarih Encümeni ve bir vakitler Sadaret ve birbuçuk sene kadar bir zamanda Ali Emiri Efendi merhumun taht-ı riyasetinde teşekkül eden encümen tasnifiyle meşgul olmuştur. İstanbul’un istirdadı üzerine umum devairle beraber mezkûr encümen de lağv edilerek işe Maarif Vekâleti vaz-ı yed eylemiştir. **Şimdiye kadar bu işle meşgul olanlar meyânında çok âlim, fazıl, tarih-şinâs zevat bulunmuş ise de evrak tasnifine ve dosya muamelatına vakıf olmamaları hasebiyle göze görünecek bir iş görülememiş ve bu uğurda sarf edilen birçok paralar, hemen heder olmuş derecesinde kalmıştır.** On beş, on sekiz sene beri uğraşıldığı halde mesela evkafa ait bir evrak, umur-ı maliyeye dair bir kayıt, siyasyata ait bir vesika sual olursa muvafık cevap almak mümkün değildir. Vesaik-i mezkûre meyânında zuhur eden binlerce defter ise henüz tertib-i mahsûsuna vaz’ edilemediğinden bunlardan bir kayıt bulup lüzûmunda irâ‘esi imkânı hâsıl olamamış, hulâsâ, Hazine-i Evrak’a alınmış aksamiyla kâbil-i kıyâs bir hâle ifrağ edilememiştir.”¹

O zamandan bu güne kadar Mahmud Nedim Bey’in yakındığı hususlar, bütün gelişmelere rağmen halen devam etmekte ve bu topluma yön verecek olan ahalinin istekleri, akademisyenlerin bilgeliği, siyasilerin işbiriciliği kangren haline gelmiş bu uzvu bir türlü tedavi edememektedir. Bu bilinç kapasitesi ile yakın bir gelecekte de iyileşme mümkün görülememektedir.

Beni dinleme nezaketini gösterdiğiniz için saygılarımı sunarım.

1 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.10.17.99.5.